

Zánik dedín v Šariši v 13.—16. storočí

FERDINAND ULIČNÝ

Pri systematickom výskume vývinu osídlenia Šariša od 12.—17. storočia zistili sme značný počet dedín (osád), ktoré zanikli v 13.—16. storočí. Pri zámerom štúdiu zániku dedín sme dospeli k zisteniu, že pod zánikom dediny možno rozumieť tri skutočnosti:

1. Zánik dediny v zmysle sídlíštnom aj správnom (administratívnom), teda skutočnosť, že tamojší obyvatelia určité sídlisko trvalo opustili, a na tej istej polohe, resp. v bývalom katastri nové sídlisko (dedina) už nevzniklo. Úplne zanikol aj príslušný miestny názov, prípadne sa uchoval iba vo funkcii chotárneho názvu.

2. Zánik dediny iba v zmysle sídlíštnom, teda skutočnosť, že tamojší obyvatelia určitú dedinu opustili, aby na vhodnejšom blízkom mieste vybudovali si nové obydlia a dedina existovala ďalej bez prerušenia v zmysle správnom. Išlo teda o premiestnenie, posun sídliska v rámci katastra tej istej dediny s kontinuitou jej jediného názvu.

3. Zánik dediny iba v zmysle správnom (administratívnom), teda skutočnosť, že dve či viaceré mimoriadne blízko seba ležiace dediny sa postupne sídlíštno spojili, jedna — dve z nich prestali existovať ako samostatné dediny (obce) v zmysle správnom, hoci ako sídliská (štvrte) existovali aj naďalej, pričom zvyčajne zanikol ich pôvodný názov.

Účelom tejto práce bolo predovšetkým konkrétne zistiť, ktoré šarišské dediny a osady v stredoveku zanikli. Ak sme zistili zánik určitej dediny, potom sme skúmali jej pôvod resp. dobu vzniku, jej názov, trvanie a ráz (starobylá dedina, zemianska osada, šoltýska dedina), jej veľkosť (počet domov, prípadne usadlostí), príslušnosť k feudálnemu panstvu, farské záležitosti a iné, napokon dobu a okolnosti jej zániku. Vždy sme sa snažili zistiť zemepisnú polohu zaniknutej dediny.

Poznatky, ktoré sme získali o jednotlivých zaniknutých dedinách výdatne dopĺňujú doterajšie poznatky nielen o vývine osídlenia Šariša v stredoveku, ale najmä o čase, menej však o príčinách a okolnostiach zániku dedín v stredoveku.

Keďže sme si vždy všímali aj názvy zaniknutých dedín, niektoré sme sa pokusili aj vysvetliť, naša práca priniesla bohaté doklady pre toponomastyku, najmä k histórii miestnych a chotárnych názvov v Šariši.

Pri výskume zaniknutých dedín v Šariši sme vychádzali predovšetkým z početných a rozmanitých dobových písomností. V nich bežne sa vyskytujúce termíny, ktoré majú kľúčový význam pre historickú rekonštrukciu sídlíštnej situácie, pre existenciu jednotlivých dedín, prípadne ich zánik sme interpretovali takto: sessio = poddanská usadlosť; possessio + miestny názov = určitý majetok s dotýčnou dedinou (osadou) toho istého mena; villa = dedina; predium = pozemkový majetok bez sídliska na ňom. V týchto prípadoch či

výskytoch predia ide vždy o bývalý kataster zaniknutých dedín. Pravda názov bývalej dediny (possessio, villa) a neskoršieho predia musí byť rovnaký.

Množstvo, často nenahraditeľných jazykových dokladov sme získali v chotárnych názvoch katastrálnych máp šarišských dedín z 18.—20. storočia. Chotárne názvy pomohli lokalizovať mnohé zaniknuté dediny. Použili sme aj staršie aj nové dostupné mapy. Mnohé cenné poznaky sme získali osobným prieskumom v teréne od miestnych obyvateľov, najmä pokiaľ ide o výskyt určitých chotárnych názvov a presnú polohu príslušných honov a pod.

Prirodzene, že kriticky sme prijímali doterajšie staršie i novšie odborné poznatky o zaniknutých dedinách v Šariši, prípadne iných regiónoch Slovenska.

Pri historickom výskume zaniknutých dedín v stredovekom Šariši sme sa venovali dedinám zaniknutým akýmkoľvek spôsobom (úplný zánik, preloženie sídliska, sídlištné splnutie). Zistené zaniknuté dediny uvádzame v abecednom poradí v prílohe.

Zistili sme, že v priebehu 13.—16. storočia na území Šarišskej župy zaniklo okolo 100 dedín (osád). Ak zväzíme, že v druhej polovici 15. storočia existovalo v Šariši okolo 440 dedinských sídlisk, tak počet 100 zaniknutých dedín z nich predstavuje 22,7%, aj keď menší počet dedín zanikol už počas 13.—14. storočia. Najčastejšími spôsobmi zániku dedín boli prípady úplného zániku dedín, alebo sídlištným splnutím.

Hoci už v 13. ale najmä v 14. i prvej polovici 15. storočia zaniklo niekoľko dedín, úplná väčšina ich zanikla od polovice 15. do polovice 16. storočia. Treba však mať na zreteli, že súčasne so zánikom dedín prebiehal opačný proces, vznik nových dedín, ktorý v Šariši nadobudol najmasovejšie rozmery v 14. storočí a prebiehal aj v 15.—16. storočí. Vzhľadom k ťažkostiam spojených so zistením času zániku jednotlivých dedín, možno jednotlivé obdobia zániku dedín načrtnúť len rámcovo, pričom aj pomer vzniknutých k zaniknutým dedinám zostáva len približný.

O príčinách zániku sídlisk dobove písomnosti informujú zriedka. Malý počet zaniknutých dedín bol zapríčinený prírodnými živelnými pohromami, (požiare a povodne). Častejšou príčinou zániku dedín bolo spustošenie ich polí a sídlisk vojskom (zahraničným i domácim), prípadne poddanými a drábmami súperiacich šľachtických rodín. Trvajúcejšou príčinou však bola neochota poddaných zotrvať vo svojich sídliskách pre zlé hospodársko-sociálne pomery u ich feudálnych pánov. V snahe zlepšiť si životné podmienky odsťahovali sa, alebo zutekali zo svojich sídlisk. Zutekanie bolo časté najmä po vymretí feudálnych pánov, alebo pri ich zmene. Menší počet dedín zanikol v dôsledku nevhodnej voľby a výberu miesta pre vznikajúcu dedinu.

Rozmanité príčiny zániku dedín vplývali na rôzne spôsoby zániku dedín. Zväčša však išlo len o náhly zánik dediny, prípadne postupné zmenšovanie a zánik sídliska. Tieto momenty zaiste zanechali svojské stopy po zaniknutých dedinách.

Na výsledky našej práce môže v mnohých prípadoch nepochybne úspešne nadviazať archeologický výskum zaniknutých dedín. Najmä v prípadoch tých zaniknutých dedín, pri ktorých sa podarilo zistiť pôvod a ráz dediny, pomerne presnú dobu jej zániku, ale najmä jej zemepisnú polohu a to ohľadne pôdorysu a vnútorného usporiadania stredovekých dedín a datovania archeologických pamiatok stredovekých dedinských sídlisk.

Literatúra

- Csánki D., Magyarország történelmi földrajza Hunyadiak korában I. Budapešť 1890, str. 288—316.
- Varsik B., Osídlenie Košickej kotliny I—III., Bratislava 1967, 1974, 1977.
- Uličný F., Osídlenie Šariša v 13.—14. storočí. In: Nové obzory 12 (1970), str. 15—45; 13 (1971), str. 133—209.
- Uličný F., Zaniknuté stredoveké dediny v Šariši. Rkp. v SAS pri Archeologickom ústave v Nitre.

Zoznam zaniknutých dedín

1. Adrianvagasa (Lukov ? o. Bardejov)
2. Agyagos (Nová Polianka ? o. Svidník)
3. Akol (Šindliar, o. Prešov)
4. Bachamezey (Pusté Pole, o. Stará Lubovňa)
5. Bajanov, Bayano (panstvo Kysak, o. Košice)
6. Banovec, Banowcz (Lubotice, o. Prešov)
7. Bikzad (panstvo Sokoľ, o. Košice)
8. Bodoš, Bodos (Močidlany, o. Prešov)
9. Boltovce, Bolthafalva (Dulova Ves, o. Prešov)
10. Bratomelhaza (Ruské Pekľany, o. Prešov)
11. Budteluke — Hulloudzalasa (Podhradík, o. Prešov)
12. Budulov, Budulofeulde (Radatice, o. Prešov)
13. Budzin, Budina (Široké, o. Prešov)
14. Čalanoš, Chalanos (Ruská Nová Ves, o. Prešov)
15. Čapľany, Chaplan (Harhaj, o. Bardejov)
16. Čarnosiná, Charnasina (Harhaj, o. Bardejov)
17. Červeľ, Cherveles (Kuková, o. Bardejov)
18. Decchelvagasa (Petrovce, o. Vranov)
19. Dečkovce, Dechke (Varhaňovce, o. Prešov)
20. Dúbrava, Dobrova (Bzenov, o. Prešov)
21. Dyenesfalva (Dukovce, o. Bardejov)
22. Erdeufalva (Hanušovce n/T, o. Vranov)
23. Feneuzad — Chonkorfalva (Kokošovce, o. Prešov)
24. Gergurfalva (Trnkov, o. Prešov)
25. Hennegvagasa (Pavlovce, o. Vranov)
26. Herceg, Hercegfalva (Demjata, o. Prešov)
27. Hrnčiar, Harumchar, Topperdorf (Lúčka, o. Prešov)
28. Ihrisko, Igrice (Ličartovce, o. Prešov)
29. Istvanvagasa — Koniarek (Dukovce, Lúčka? o. Bardejov)
30. Izbeg (Petrovany, Záborské o. Prešov)
31. Jacabvagasa (Železník, Lascov o. Bardejov)
32. Jeztreb (panstvo Kysak, o. Košice)
33. Jordanhaza (Raslavice, o. Bardejov)
34. Kalch (Kec. Lipovec, o. Košice)
35. Konchelvagasa (Bokša ? o. Svidník)
36. Karachateleke (Radatice, o. Prešov)
37. Kochlaz (panstvo Svinia, o. Prešov)
38. Korlatvagasa — Pohlodov (Vítaz, o. Prešov)
39. Košičany, Kyskassa (Lubovec, o. Prešov)
40. Kapanoš, Kapanos (Vyšná Šebastová, o. Prešov)
41. Kapolna (Jakubovany, o. Prešov)
42. Kelechen (Terňa, o. Prešov)
43. Kistarcha (panstvo Hrádok, o. Prešov)
44. Kisajto (Hanigovce, o. Prešov)
45. Krakovec, Karakow (Sabinov, o. Prešov)

46. Kvakov, Kwako (panstvo Brezovica, o. Prešov)
47. Kyseľ (Harhaj, o. Bardejov)
48. Lačnov, Lachnow (Krivany, o. Prešov)
49. Leľatkov, Lelyathko (Nižný Slavkov, o. Prešov)
50. Lovagfalva (Chmeľov, o. Prešov)
51. Lovaghaza (Drienov, o. Prešov)
52. Magašít, Magashyd (Petrovany, o. Prešov)
53. Malínk, Malinnik (Široké, o. Prešov)
54. Malomfalva (Chmeľov, o. Prešov)
55. Moyshyda (panstvo Svinia, o. Prešov)
56. Mokranec, Mokrancz (panstvo Hrádok, o. Prešov)
57. Mulat (Petrovany, o. Prešov)
58. Nagyfalva (Hubošovce, o. Prešov)
59. Nimarka, Nyomarka (Hubošovce, o. Prešov)
60. Novajhaza (Drienica, Demjata ? o. Prešov)
61. Palvagasa (Bardejov ?)
62. Pankota (Uzovce, o. Prešov)
63. Pankovec, Pank (Chmin. N. Ves, o. Prešov)
64. Pechfalva (Dulova Ves, o. Prešov)
65. Pelch (Lipovce, o. Prešov)
66. Petič, Petichhaza (Chmeľov, o. Prešov)
67. Petrovany, Petrecz (Matovce, o. Svidník)
68. Polianka, Polyanka (Drienov, o. Prešov)
69. Pokapola, Pokafeulde (Nižná Šebastová, o. Prešov)
70. Polyakvagasa (Marhaň ? o. Bardejov)
71. Posalaka — Gechehalma (Babin Potok, o. Prešov)
72. Prwchekmal (Hubošovce, o. Prešov)
73. Radočany, Radoczán (panstvo Svinia, o. Prešov)
74. Rakoš, Rakos (Terňa, o. Prešov)
75. Remeta (Harhaj, o. Bardejov)
76. Ret (Buclovany, o. Bardejov)
77. Rohov, Rogou (Krivany, o. Prešov)
78. Rozsochy, Rozuha (Žehňa, o. Prešov)
79. Roztoka (Varhaňovce, o. Prešov)
80. Ruská, Orozfalva (Jurkova Voľa ? o. Svidník)
81. Sabultov, Szabolth (Svinia, o. Prešov)
82. Santov, Zenthew (Lubotice, o. Prešov)
83. Sol, Sopotok (Solivar, o. Prešov)
84. Steflaka (Gregorovce, o. Prešov)
85. Šimon, Symonhaza (panstvo Kysak, o. Košice)
86. Šlemov, Slemvagasa (Nižný Slavkov o. Prešov)
87. Taľka, Telky (Nemcovce, o. Prešov)
88. Thapolzek (Kurima, Marhaň ? o. Bardejov)
89. Taras, Tharafalva (Kurima, o. Bardejov)
90. Tharfalva (Dulova Ves, o. Prešov)
91. Tolun (Koprivnica, o. Bardejov)
92. Tomášovce, Thamasfalva (Uzovce, o. Prešov)
93. Wywagas (Varhaňovce ? o. Prešov)
94. Werner, Wernervagasa (Panstvo Kamenica, o. Prešov)
95. Zadov (Tuhrina, Červenica ? o. Prešov)
96. Závadka (panstvo Brezovica, o. Prešov)
97. Zenthlazlo (Hanušovce n/T, o. Vranov)
98. Zenthlazlo (Prešov)
99. Zimná Studňa, Hydegkuth (Nemcovce, o. Prešov)
100. Židov, Sidopatak, Magyarfalva (Drienov, o. Prešov)

Zusammenfassung

Die Wüstungen in Šariš im 13.—16. Jahrhundert

Den Untergang dörflicher Siedlungen in Šariš im 13.—16. Jahrhundert haben wir mit historischen Methoden im Lichte der Siedlungsdynamik dieser Gegend untersucht. Es wurde festgestellt, daß damals aus verschiedenen Gründen in Šariš rund 100 Dörfer abgekommen sind, die meisten in der zweiten Hälfte des 15. und ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Wenn dort in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts insgesamt rund 440 Dorfsiedlungen existierten, umfassen die Wüstungen ca. 22%. Als dauernde Gründe des Abkommens kamen Übersiedlungen oder die Flucht der Untertanen aus wirtschaftlichen und sozialen Ursachen in Betracht, in geringerem Maße die Verwüstung der Dörfer durch kriegerische Ereignisse, Feuersbrünste und Hochwasser, eventuell auch die ungünstige geographische Lage. Am häufigsten geschah es, daß die Bewohner ein Dorf verließen oder daß es mit einem Nachbardorf verschmolz.

